

İSHAK FASSI

“İshakî” Kelime’deki ‘Hakkıyye’ Hikmetinin Açıklanması

İshak kelimesi Hakk’a ve hakkî hikmete dayanır. Hz. İbn Arabî Kur’an’daki âyetlere dayanarak İshak’ı hak kelimesiyle, yani hakîkatle ilişkilendirir. İslâm âlimleri, Hz. İbrâhim’in rüyasında kurban edilmesi gerektiği oğlunun İshak ya da İsmâil olduğu konusunda ikiye ayrılmışlardır.

Hz. Ali gibi İbn Arabî de Kur’an’da bahsedilen çocuğun İshak olduğu üzerinde durur. Fakat müfessirlerin geneli Hz. Peygamber’in *“Ben iki kurbanlığın oğluyum.”* [Hakim, el-Müstedrek, II, 604, 609; el-Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, 1/199 (Hadis no. 606), Beyrut 1351] hadîsine dayanarak bu iki kurbandan birisinin Hz. Peygamber’in babası Abdullah, diğersinin ise Hz. İsmâil olduğunu savunurlar.

İbnü’l Arabî’ye göre Hak, yüce Yaratıcı’nın, istemeyip, bilinmediği ve idrak edilemeyen sonsuz güzelliği olmayıp, *“İstedim ki bilineyim...”* (ed-Dürerü’l-Müntesire, Celâleddin-i Suyûtî, 125; el-Esraru’l-Merfua, Aliyyu’l-Kârî, 273; Keşfu’l-Hafâ, Aclûnî, c. II, s. 132) hadîsiyle zuhura çıkan Allah isminin mücerret hakîkatinin sûretlerdeki

tecellîsidir. Çünkü eşya Hak ile zuhur eder. Bu nedenle görünen ve bilinen her şey Hak'tır. Eğer Hak, yaratılmış her şeyin özünde, zâtında düşünülürse Allah'tır. Buradan anlaşılıyor ki bâtil yoktur, her şey hakîkattir. Hak, hakîkatin kadim (ezeli) özelliği olup, halk hakîkatin hâdis (sonradan olma) yönüdür. Mutasavvıflar, hakîkatin Hak yönünü görüp halk yönünü görmezler. Bilirler ki, hakkın ortaya çıkması için halk sadece bir vesiledir. O halde Hak, her anlayışta bilinen ve her anlayıştan da gizli kalandır.

Öyleyse Hak hem zâhirdir; zîra varlıkta ortaya çıkar, ama zuhurun varlıktaki özü (ruhu) olması bakımından bâtındır. Buradan anlaşılıyor ki Hakk'ın kişide ortaya çıkışı içerideki hakîkate bağlı olduğundan hem zâhir, hem de bâtındır.

“Hak halkın halinden tecellî ederse yani halkın meşrebiyle kayıtlarırsa, o zaman sıfatlarla vasıflanmış olur ve sanki halkın hakkıymış gibi zuhur eder. Halbuki hak yalnız Allah'a aittir.”¹

İnsân-ı kâmil ise her hak sahibine hakkını verir ve Allah'ın isimlerinin kulun meşreplerine takılmasının da hak olduğunu anlatır. Böylece aynı ismin değişik şekilde ortaya çıkışının farklılığını ispat eder. Kâfirûn Sûresi'ndeki “*Senin dinin sana, benim dinim bana.*” anlayışını genelleştirir ve farklılığa hürmet mecburiyetini getirir.

İbn Arabî hak ile rüyayı birleştirerek, hakkın beş duyuyla idrak edilebileceğini anlatır. Böylece görülen rüyanın da hak olduğunu ispatlar. Âyette Hz. Yûsuf, “*İşte bu benim daha önce gördüğüm rüyadır. Rabb'im onu hak*

1 Cemâlnur Sargut, *Hz. Nûh*, s. 32-t33.

yapmıştır.” dediği zaman, hakkın bir başka anlamdaki târifinin rüyanın bu âlemde ortaya çıkışı olarak yapılabileceğini anlatmıştır. Yani rüya duyulur ve hissedilir olunca hak haline geçer.

Hz. İshak’ın rüyayla ilişkilendirilmesi yönünden konuya bakarsak, yaratılış açısından küllî mânâ, yani Hakikat-i Muhammedî, Ümmü’l-Kitab olan ilk akıl’dan (akl-ı evvel) levh-i mahfûz âlemine gelir. Hz. Mevlânâ bu ilk mertebeyi “nayistan” yani sazlık örneği ile anlatır. Levh-i mahfûz (küllî nefis), bütün isimlerin hakikatinin bulunduğu âlemdir. İbn Arabî, “Biz isim ve sıfatların kulelerinde ulu harfler idik. Sonra bu süflî âlemin satırlarına indik. Sonra da bütün kâinat olduk.” der. Burada varlığa bürünme yoktur (vücutlaşma), ama varlığa doğru fikrî bir hazırlanış vardır. Bu mertebede Hakk’ın zâtının, esmâ ve sıfatının ortaya çıkışı gözüktür. Buradan “âlem-i misâl”e gelir. Burası dünya ile ruhlar âlemi arasındaki âlemdir. Melâike istedikleri kalıba burada bürünürler. İnsân-ı kâmiller bu âleme dünyadayken girip, burada gezerler ve buradan haber verirler.

Misal, cevher demektir. Hakîkî mevcut, gördüğümüz şeyin hayat ve vücudunun sebebi demektir. Dünya âleminde vücut bulmuş her ismin misal âleminde tam ve mükemmel bir hakikati vardır.

Ken’an er-Rifâî Hazretleri, “Küllî misal hayırdır.” bu yuruyor. Bütün misaller Cenâb-ı Hakk’ın sıfatlarıdır. Hayır ise en üstün misal, yani Cenâb-ı Hak demektir. Misallerin çokluğu hem misalin kendini, hem de diğerlerini tanımaya sebep olur. İşte bu zıtlıkta birliği bulmak hayırdır.

Misal âleminde insanın hayali bir taraftan hakîkatine, bir taraftan da cesedinin bozukluğuna bağlıdır. İşte bu süflî yönden, yani yaratılıştan misale tesir eden his, hakîkat olmayıp karışık ve tâbir edilemeyen rüyalardır. Eğer kendi yaratılışı ile ilgili bozukluğundan değil de, misal âlemindeki hakîkatinden ortaya çıkmışsa hak ve sabittir. Eğer rüya tâbire muhtaç olmayıp, his âleminde aynıyle ortaya çıkarsa buna keşf-i mücerred denir. Aklımızla değil ama gönlün akıyla kabul ettiğimiz hakîkat olur. Rüya tâbire muhtaçsa, keşf-i muhayyel (hayalî keşif-tâbir) adını alır. İnsanlar da iki gruba ayrılır: Âlimler, ki rüyası tasdik edilir (keşf-i mücerred). Öğrenenler ise Hakk'ın kendisinde meydana getirdiği bu sûretle, neyi irade ettiğini öğrenmek zorundadır. Âlim öğrenmeye ihtiyaç duymaz. Öğrenenin rüyası ise yorum gerektirir. Buradan anlaşılıyor ki, ikisi de hak ve sabittir. Hz. İbrâhim, İshak ile ilgili olan rüyasını keşf-i mücerred olarak kabul etti. Halbuki bu rüya tâbire muhtaçtı, ama Allah peygamberleri ezelden korumaya aldığından onun tâbirini hakîkat kıldı. Hz. İbrâhim işin sonunu bildiğinden, yani vermesi gerekenin oğluna olan düşkünlüğü olduğunu bildiğinden, gönül huzuru ile emri yerine getirmeye kalktı. O, Rabb'inden başka bir şey istememekle korunuyordu. Bu sebeple rüyasını tâbir etmek istemedi. Eğer tâbir etseydi, daha sonra gelen koç ile elde ettiği zevki göremeyecek ve ilâhî bağışı kabul edemeyecekti. Koç, bütün peygamberlerin ortak burcu olup çok kıymetlidir. Koçun kesilmesi, bedenin parçalanıp ruhun ortaya çıkması demektir. Bu yüzden de İshak adı "sahk" dan gelip; parçalamak, ezmek ve yok etmek anlamına gelir. Allahu Azîmüştân onun rüyasını

koç sûretiyle tevil edip, değiştirdi ve hak kıldı. Onun için İşhak hikmetine, “Hakkıye Hikmeti” denildi.

Bazı mutasavvıflar bu konuyu şöyle şerh etmişlerdir:

Câmî, hakikat hikmetiyle İşhak’ın ilişkisini, Hz. İbrâhim’in rüyasını kabul edip, onun gerçekleşmesi için yaptığı mücadele ile alâkalandırır. Dâvûd el-Kayserî ise, bu hâdisenin *Fusûsu’l-Hikem*’in sıralanışından zuhur ettiğini, İdris ve Nûh’un misal âleminin üstündeki âlemleri idrak etmeleri açısından, Allah’ı tenzih edişlerinden sonra, İbrâhim ve oğullarının misal âleminde Allah’ı idrak edişlerinin bir sıralama olduğunu ve bu nedenle İbrâhim’in hakikat makamında Hakk’ı subûtî (Allah’ın kulda idrak edilebilen sıfatları) ve teşbihî özellikleriyle nitelemiştir. Bu yüzden misal mertebesinin dünyaya bakan yönü İşhak’ta tecellî eder ve bu Hak’tır.

*“Takarrub için, nebînin ‘fidâ’sı koçun kurban
edilmesidir*

*Halbuki koçun siyahı, insanın hareketinden nereden
Halbuki, Allah-i azîm, bize veya ona inâyeten o koçu
tâzim eyledi*

Bu inâyet hangi mîzandandır, bilmem?

Ve şek yoktur ki, ‘bûdün (develer)’ kıymetçe ağırdır

Halbuki kurban için zebh-i kebşten nâzil oldu

Bir kebşin vücudcuğu zâtrıyla

*Halîfe-i Rahmân’dan nasıl nâib olduğuna vukufum
olaydı, ne olurdu?”*

İbn Arabî’ye göre Allah yaratılmışları sınırlamış, hayvanlarda koyunu ruha, ineği nefse ve deveyi de bedene benzetmiştir. Burada koyunun ruha benzetilme sebebi, onun bir büyük peygamber için fedâ edilmesiyle alâkalıdır. “Onun fidesi büyük bir koç idi.” buyururken, koçu yüceltmış, onu üstün bir dereceye getirmiş, her beş deveye karşılık bir koyunun zekât verilmesi gerektiğini buyurmuştur. Yüz deve ise peygamber ve nebî olmayan canın bedeli sayılmıştır.

Peygamber’in başka bir beyanında, koyun ağıllarında namaz kılabilceğimizi söylerken, orayı bir tür mescit haline getirmiştir. Deve ise beden, yani tabiat ve doğa âlemi sayıldığı için aynı seviyede değildir.

İbn Arabî doğa ile Allah arasında iki âlemin olduğunu, bunların nefis ve akıl olduğunu söyler. Böylece bedenler

Hakk'a yakınlıkta üçüncü derecededirler. Deve ağılları ise şeytan mekânları olarak anılır.

İnek ise mukabili olup koyundan aşağı, deveden yukarıdadır. Zira İsrâiloğulları birini öldürüp tartışmaya başladıklarında, Allah “*Bir inek kesin. Onun parçasıyla ölüye vurun.*” (Bakara, 73) diye emrettiğinde, ölü canlandı. Böylece nefle inek arasında ilişki kuruldu.

Ruh, ki akl-ı küll'dür; Allah'ın kendisine ektiği hikmet ve bilgiler ortaya çıkar. Bu yüzden ruh ile buğday arasında ilişki vardır.

Nefs ise kendine ekilenlerden sadece Allah'ın istediklerini ortaya çıkarır, ki bu da hurma gibidir. Peygamber bir hadîsinde “*Hurma ağacı halamızdır.*” (Camiussağır, 1, 222; Ebû Yâlâ-Ramüz'el-Ehâdis) buyurmuştur. Dolayısıyla akıl karşısında nefis, Âdem ile hurma gibidir.

Bu bölümde İbn Arabî, “Allah koyunun başını insân-ı kâmilin yerine yerleştirdi.” derken, koyunu yüceltmiş ve nefsinin arındırmanın kurtuluşa erdiğini belirterek, Allah'ın, koyunu olanın zekât vermesini farz kıldığını belirtmiştir. İbn Arabî Hazretleri şöyle aktarıyor:

“Tanık olduğumuz bir öykü: Şeyhlerimizden birisine insanlara yarar sağlayan bir hükümdar kızından söz edilmiş. Kız, şeyh hakkında iyi inanç taşıyordu ve şeyhe kendisini ziyaret etmesi için haber göndermişti. Şeyh, hükümdar kızının yanına girdiğinde, kocası olan hükümdar da orada bulunuyordu. Hükümdar, şeyhe hürmet göstermek üzere ayağa kalkmış. Sonra, şeyh ölüm halindeki kadına bakmış ve ‘Can vermezden önce onu yetiştirin.’ demiş. Hükümdar sormuş: ‘Neyle?’ Şeyh cevap vermiş: ‘Diyeti karşılığında onu satın alın!’ Bunun üzerine, onun

diyete tam olarak ödenmiş ve can çekişme ve kadının içinde bulunduğu sıkıntı sona ermiş, gözleri açılmış ve kadın şeyhe selâm vermiş. Ardından şeyh kadına şöyle demiş: ‘Senin bir suçun yok! Fakat burada bir sır vardır: Ölüm meleği geldikten sonra, onun görevini yapmazdan dönmesi mümkün değildir. Ölüm meleğinin gelişinin mutlaka bir sonucu olmalıdır. Biz seni onun elinden aldık, o ise kendi hakkını bizden istiyor. Ölüm meleği, mutlaka alınmış bir can ile geri döner. Sen yaşadığın sürece insanlar senden yararlanır, çünkü sen değerli birisin. Dolayısıyla, bu ölümden daha değerli bir şey ile senin fidyeni verdik. Benim bir kızım vardır ki, kızlarımın içinden en çok sevdiğimdir. Ben onu senin karşılığında fidyeye olarak verdim.’ Sonra yüzünü ölüm meleğine çevirip şöyle demiş: ‘Rabb’ine götüreceğin bir ruh mutlaka olmalıdır! İşte kızım! Onu ne kadar sevdiğimi biliyorsun. Bu hanımın bedeli olarak kızımın canını al! Çünkü onu Haktan satın aldım ve onu bana bağışla! Kızım ise, senin gelişinin ücreti olsun.’

Sonra kalkıp kızının yanına gitmiş. Tasalı olmayan kızına şöyle demiş: ‘Yavrucuğum! Canını bana bağışla, çünkü sen insanlar için Müminlerin Emîri’nin kızı Zeyneb’in sağlayacağı yararı sağlayamazsın!’ Kız şöyle demiş: ‘Babacığım! Ben senin hükümüne uyarım, canımı sana hibe ettim.’ Bunun üzerine şeyh ölüm meleğine, ‘Onu al!’ demiş, kız da ölmüş.

Bu hikâye Halîl İbrâhim, oğlu ve kurbanın hikâyesinin aynıdır. Bu hikâyedeki denklikleri ise ehli bilebilir!²²

İşte insanların yerine getirmekle yükümlü olduğu farz kurbanın sebebi budur. Koyunun siyah olması ise onun eziyete hazır olduğunu ve onun tahammülünü gösterir.

2 İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. 5, s. 267-268.

Zîra siyah ölüm, eziyete tahammül demektir.

Başka bir yorum da; Kâşânî Hazretleri inek, deve ve koçu insanın dönemlerine benzetmiş; gençlik dönemi koç, olgunluk dönemi inek, yaşlılık hâli ise devedir demiştir. Hz. İbrâhim'in oğlu gençlik döneminde olduğu için Allah ona koçu diyet olarak göndermiştir.

Kurban ile ilgili olarak; Mısırî Niyâzi Hazretleri, Kevser Sûresi'nde çocuğunu kaybeden ya da fakirleşerek Peygamber'e sığınan kişiler için müjde olduğunu söyler. Zîra bu ikisi büyük ihsanlardandır. Bu şekilde insanların Allah'a sığınmalarını sağlar. Çünkü Allah kudret eliyle onların adına kurban kesmiştir.

Afîfi ise *Fusûsu'l-Hikem* açıklamalarında en büyük kurbanın nefis olduğunu, en büyük boğazlamanın da nefsi boğazlamak olduğunu belirterek, âyette belirtilen koçun kesilmesini de nefsin fenâ hâline ulaşması ile açıklamıştır. Zîra koç ve koyun sadece bunun için yaratılmış, bunun için de kıymetçe daha ağır olan develer kurban edilmeye daha az kıymetli olup, yük taşımada kullanıldıklarından deve kurban olarak seçilmemiştir. Buradaki bir diğer mânâ da kurbanın, yani koyunun hilim sahibi oluşuyla kesilmeyi kabul edişidir. Bu da yokluğu kabul eden sûfiyle alâkalandırılır. Bunun diyeti Hak ile bâkî olarak ölümsüzlüğe ulaşmaktır.

İbn Arabî bütün bunların sonucunda kullukla hayvan ve bitki arasında ilişki kurar. Kulun, hayvâniyetliğini hatta cematlığını gerçekleştirmeden kâmil kulluğa ulaşmadığını belirtir. Zîra hayvan nefsâniyeti, cemad ise teslimiyeti temsil eder. Teslimiyette en üst dereceye gelmeden kul olunamaz.

“Sehl ve bizim gibi muhakkik olanlar bu görüşü söylemiştir. Zira biz ve onlar ihsan mertebesindeyiz.”

İbn Arabî Hazretleri burada kendisi gibi düşünen muta-savvıflardan ve büyük sûfî Tüsterî’den bahseder. Cema-datın, yani cansız maddelerin kullukta en üst derecede olduğunu ve bu bilginin ihsanî bir bilgi olduğunu, yani keşf ve müşâhede makamı olduğunu söyler. Âyette, “*Sonra takvâ ederler ve îman ederler, sonra takvâ ederler ve ihsan ederler.*” (Mâide, 93) buyrulmuştur. Buradan anlaşılır ki ihsan, takvâ ve îmânın üstünde bir makamdır. Hak ve halk makamının birlikte keşfedildiği makamdır. Bu makamın sahibi mutlak hakîkatin her şeyi sardığını görür ve “ene’l-hak!” der. Hz. Kâşânî şöyle anlatıyor:

“İhsan, bütün hakikat kapılarını birleştiren bir isimdir ve ‘Allah’ı görür gibi ibâdet etmek.’ demektir.

Hz. Peygamber, ‘îman hadîsi’ diye bilinen ve İmam Müslim’in *Sahih*’inde rivâyet ettiği sahih bir hadiste Cebrâil’in sorusuna böyle cevap vermiştir.

İhsan, bütün hakikatleri birleştiren bir isimdir, çünkü o, ru-bûbiyet ve ubûdiyetin bilgisine kuşkuya mahal bırakmayacak şekilde ulaşmak demektir. Çünkü Hz. Peygamber’in ‘görürce-sine’ ifâdesinde, görmenin kabul (ispat) ve reddi (nefy) vardır. Yani, onu görürsün ve görürken de görmezsin.

Bu esnada görülen görülmeyenin ta kendisidir, çünkü insan